

מחקר אחר, תפיסה אחרת: תגובה למאמרו של פרופ' רהב

ד"ר רינה בוגוש ועו"ד רחל דון יחיא*

אנו רוצות להודות לפרופ' רהב על שראה את מחקרנו ראוי לתשומת לב מעמיקה ועל התייחסותו הארוכה והמפורטת. אנו רוצות גם להודות לעורכים על ההזדמנות להשיב למאמרו של פרופ' רהב.

נראה שיש תחילה להבהיר הבהרה מרכזית, היכולה להסביר חלק ניכר מביקורתו של פרופ' רהב. עיקר הביקורת על עבודתנו נובע מחילוקי דעות בינינו ובין פרופ' רהב לגבי משמעות המושג "אפליית נשים בבתי המשפט". בניגוד לתפיסתו המיושנת של פרופ' רהב, אין אנו בוחנות אם קיימת אפליית נשים על ידי השוואה מצומצמת בין נאשמים ונאשמות – כפי שנעשה במחקרים אותן שב ומאזכר פרופ' רהב כדוגמאות הראויות. הגדרתנו לאפליית נשים בבתי משפט, הנשענת על גישות מדעיות עדכניות¹, כוללת את מכלול היחס לנשים בתפקידים המגוונים בבית המשפט, הן בהשוואה לגברים באותם תפקידים והן בהשתקפות של דעות קדומות במדיניות של בית המשפט, במהלך ההליך המשפטי ובטקסט פסק הדין.

זאת ועוד: בנוסף לבדיקה מעמיקה שערכנו על הקשר בין תוצאות המשפט ובין המגדר של כל המשתתפים במשפט (קורבנות, נאשמים, עדים, סניגורים, עורכי דין מטעם התביעה ושופטים), הרחבנו את היריעה גם לבדיקת ההליך המשפטי עצמו ואת טקסט פסקי הדין, תוך ניצול שיטות מגוונות והשוואת תוצאותיהן: שיטות בלשניות, רטוריות, תצפיות על ההליך המשפטי באולם המשפט ועוד. מחקרנו הסתמך על 747 תיקים ו-868 נאשמים בבתי המשפט השלום והמחוזי, 564 ערעורים לבית המשפט העליון, 656 קטעי חקירה באולם בית המשפט ו-12 פסקי דין על אונס שנותחו לעומק. רוחב היריעה איפשר מתן תמונה מקיפה ומגוונת, ואופי מחקר כזה שונה מאופי של מחקר מן הסוג שמציע פרופ' רהב. רבות מהערותיו של פרופ' רהב דנות אותנו על שלא ערכנו

* ד"ר רינה בוגוש מרצה באוניברסיטת בר-אילן במחלקה למדעי המדינה ובחוג המשולב למדעי החברה. ד"ר בוגוש עוסקת במחקרים בנושא מגדר משפט ותקשורת ופרסמה מאמרים רבים בנושאים אלה בכתבי עת מקצועיים. עו"ד רחל דון יחיא בעלת משרד לעריכת דין בתחום המשפט המסחרי. עו"ד דון יחיא בעלת תואר שני במשפטים וכן בעלת תארים בבלשנות ובכלכלה מאוניברסיטת תל אביב. כיום היא מכהנת כדירקטור בחברת החשמל ובחברה לפיתוח עירוני "ערים".

1 הגישה הפוזיטיביסטית של פרופ' רהב לאפליית נשים במערכת המשפט שייכת לתקופה אחרת שעברה מזמן. לדיון בגישות המעודכנות יותר ניתן לפנות למקורות הבאים:

Burch, B. *The sociology of law: Critical approaches to social control* Toronto (Harcourt Brace Janovich, 1992); Mansell, Wade, Meteyard, Belinda and Thomson, Alan A *Critical Introduction to Law* (London, Cavendish Publishing, 1995); Rhode, D. L. *Justice and Gender* (1989, Cambridge, Mass., Harvard University Press); Barker, Christine R., Kirk, Elizabeth A., Sah, Monica (1998) "Gender Perceptions and the Law" in *Feminist Jurisprudence* (Dartmouth, Ashgate; Smith, Patricia (ed) New York: Oxford University Press, 1998).

את אותו מחקר שהוא היה עורך. אמנם, הצעותיו למחקרים אחרים הם מעניינים וראויים, אך אנו קבענו לעצמנו מטלה אחרת כחשובה לבריור במחקר על אפליית נשים בבתי המשפט – מטלה שהיא אשר זכתה למימונה הנדיב של קרן פורד.

"מחקר אידיאולוגי"

אחת הטענות המרכזיות של פרופ' רהב על המחקר היא הצפויה מכולן על מחקר מסוג זה, העוסק באפליית נשים – והיא הטענה שהמחקר נגוע באידיאולוגיה ובאינטרסנטיות. אין זו הפעם הראשונה שמחקרים המתמקדים במגדר נחשדים כ"אידיאולוגיים", בעוד מחקרים המתעלמים מן הנושא נחזים ל"אובייקטיביים". לפי פרופ' רהב, ישנם גורמים שונים המעידים על השפעה פסולה של אידיאולוגיה על המחקר: עצם העלאת הרעיון למחקר על ידי שדולת הנשים; הכללת עבירות מין במחקר כביטוי לאפליית נשים, למרות שרוב הנפגעים בעבירות אלה הן נשים; ההתמקדות דווקא במגדר ולא באלמנטים אחרים בשלב הצגת הנתונים ופירושם; וסקירה ספרותית "סלקטיבית", כלשונו, שכוללת גם ממצאי צוותי מחקר ברחבי העולם. אנו נתייחס לטענות אלה במפורט בהמשך. כאן רק נבהיר שהמחקר נערך בתנאים המקצועיים המחמירים ביותר, ודאגנו להביא את הנתונים במלואם בספר. אנו סומכות על האינטלגנציה של הקוראים שישיכילו לראות אם בהסברים האפשריים שהועלו לממצאים יש בהירות ויושר.

מעורבותה של שדולת הנשים

שדולת הנשים נטלה יוזמה ברוכה לעריכת מחקר כזה – אך לא היא אשר ערכה את המחקר. המחקר נערך תחת החסות האקדמית של מכון ירושלים לחקר ישראל. בנוסף לכך, המחקר בכל שלביו לווה על ידי ועדת היגוי מקצועית רחבה ביותר, בת 15 חברים, שפיקחה על מחקרנו מתחילתו ועד סופו, ובה, בין היתר, גם סוציולוגים וקרימינולוגים ידועים, כגון פרופ' מנחם אמיר, פרופ' ברנדה דנט, פרופ' ג'רלד קרומר ופרופ' יעל חסין ז"ל, ואף מי שהיה ראש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פרופ' משה סיקרון. אכן, רק אנו אחראיות לספר הסופי, אך בנוסף להשכלתנו ונסיונו בתחומים של הסוציולוגיה, התקשורת, המשפטים והבלשנות, נעזרנו גם במומחיות של חוקרים דגולים בועדת ההיגוי כדי להבטיח רמה גבוהה של מקצועיות, אובייקטיביות ואמינות.

היחס לעבירות מין כביטוי לאפליית נשים

פרופ' רהב טוען שאין ללמוד על אפליית נשים מן היחס של בתי המשפט כלפי עברייני מין. כל זאת, משום שבעבירות מין "הרוב הגדול, ובעצם – כמעט כל המקרים, הוא של נאשם זכר ומתלוננת נקבה". ועוד טוען פרופ' רהב: "נניח שהמחברות היו מראות תוך הסתמכות על נתונים משכנעים, שאמנם על עבירות מין ניתנים עונשים קלים. האם אפשר להקיש מכך על אפליית נשים? לא. לשם כך יש להשוות את ענישתם של עבריינים (גברים) לענישת עברייניות (נשים), והשוואה של ענישה על פגיעה בקורבנות־גברים לענישה של פגיעה בקורבנות־נשים (דבר שאמנם נעשה בפרקים הבאים)".

לדעתנו, זו דוגמה להתעלמות מאפליה קשה: האם באמת עלינו לא להסיק מסקנות מענישה

מקלה של עברייני מין רק משום שכמעט כל הנפגעות הן נשים? יצירת מצב משפטי המאפשר פגיעה בנשים ללא חשש מעונש כבד היא דוגמה מובהקת לאפליית נשים. דווקא בעבירה בה גברים פוגעים בנשים נוכח לבחון האם היחס של המערכת המשפטית מגלה דעות קדומות ואפליה. טיעון זה של פרופ' רהב מתעלם מאפליה במציאות תחת דגל כביכול אנליטי. ההשוואה בין נאשמים/קורבנות נשים וגברים בעבירות מין אינה דווקא ההשוואה החשובה ביותר לצורך מציאת אפליית נשים (למרות שגם את זאת בדקנו).² השוואה בין הענישה של עברייני מין לענישה של עבריינים בעבירות אלימות רגילות, למשל, היא מדד טוב יותר לאפליה. כך נחשף האם בית המשפט מייחס "ערך מוסף" לפגיעה בקרבן בעבירות מין, מעבר לפגיעה הפיזית הקיימת בכל עבירת אלימות. השוואות נוספות כאלה אכן עשינו במחקרנו. כמו כן בדקנו גם אפליית נשים בדרכים סמויות יותר, כמו באופן שבו בית המשפט תופס מהו "סביר", "נורמלי", "כוח", "הסכמה חופשית" וכדומה. תפיסות אלה באו לידי ביטוי כאשר בדקנו גם את ההליך המשפטי ואת לשון פסקי הדין, מעבר לבדיקה משווה של הענישה בעבירות שונות.³

היחס לאלימות במשפחה כביטוי לאפליית נשים

לפרופ' רהב טענות לגבי המסקנות שהסקנו מממצאי המחקר, לפיהם זרים נענשים בחומרה יתרה לעומת ענישת בני משפחה ומכרים, על אותן עבירות אלימות.⁴ לטענתו, לא ניתן לראות בכך אפליה של נשים. שוב אנו רואים, שהגדרתו של פרופ' רהב ל"אפליה" צרה ומכניסית. לאור העובדה שמחקרנו (מחקרים רבים אחרים) הראה שדווקא נשים נוטות הרבה יותר מגברים להיפגע על ידי מכרים ובני משפחה – הרי התוצאה המעשית של הקלה בעונשם של נאשמים שיש קרבה ביניהם ובין קורבנם – היא הקלה בעונשם של עברייני אלימות הפוגעים בנשים. זוהי דוגמה לאפליה עקיפה ומעשית של נשים, אפליה מהסוג שפרופ' רהב מתעלם ממנה לחלוטין.

לא זו בלבד שפרופ' רהב אינו רואה בתוצאות אלה ביטוי של אפליה, הוא אף מציע מגוון של סיבות להקלה בעונשם של בני משפחה אלימים: "נראה לי סביר לא פחות שבמקרים של אלימות כלפי בני זוג⁵ חומרת הפגיעה פחותה מזו שבמקרים של אלימות כנגד זרים". כמו כן הוא מציע הסברים נוספים להצדקת התופעה, כגון שהעברייני הודה, שהקורבן סלח לעברייני, היעדר תכנון, קנטור וסערת רגשות. אנו דוחות את נכונותן ואת הרלבנטיות של הסיבות שאסף פרופ' רהב להצדקת מדיניות זו, ונפרט בקצרה:

- 2 הצגנו גם נתונים המשווים את פסקי הדין וגזרי הדין במקרים של קורבנות גברים ונשים (למשל בעמ' 67-69). לא ניתן היה להשוות עבריינים גברים לנשים משום שכמעט שאין נשים עברייניות בעבירות מין הסוג החמור הזה, ולא נמצאו כאלה במדגם שלנו.
3. חוקרים רבים אחרים שותפים לדעה שניתן לזהות אפליית נשים בתפיסות השופטים לגבי מה נחשב "סביר" או מהי "הסכמה חופשית" בעבירות מין, למשל Schulhofer, Stephen (1990) "The Gender Question in Criminal Law", *Social Philosophy and Policy*, 7, 2, 105-137.
- 4 אחת התרומות של מחקרנו היא הצגת נתונים מהימנים על הפער בין ענישת הפוגעים בבני משפחתם ובין הפוגעים בזרים. בכל העבירות יחד, למשל, היה העונש הממוצע לפוגעים בבני משפחתם כ-37 חודשים, בעוד הפוגעים בזרים נענשו בממוצע כ-49 חודשים (עמ' 75).
- 5 השימוש במונח זה הכביכול אובייקטיבי ומדעי מעוות את התמונה לפיה כל מקרי האלימות במשפחה, למעט השבריר הקטן ביותר, היא כנגד נשים. אנו גם השתמשנו בו במחקרנו על מנת שלא נואשם באידאולוגיות.

ראשית, לגבי הטענה שאולי הפגיעות בנשים בתוך המשפחה קלות יותר מאשר הפגיעות בזרים – לא רק שאין כל סימן במציאות לכך, אין בכך גם הרבה הגיון. נהפוך הוא – פגיעה פיזית מידי אדם שהקורבן נתן בו אמון היא קשה לכאורה יותר מפגיעה מידי זר. המחוקק שלנו, למשל, הכיר בפגיעה יתרה זו כשהחמיר בעונשם של מבצעי עבירות אלימות שונות בתוך המשפחה לעומת מבצעי אותן עבירות מחוץ למשפחה (1996). יתר על כן – לקחנו בחשבון את חומרת הפגיעה בקרבן על ידי ציון סעיף העבירה בה מואשם הנאשם, שם המחוקק מתאים את העונש למידת החומרה של העבירה, כולל מידת הפגיעה בקרבן.

הסיבות האחרות שמנה פרופ' רהב להקלה על הפוגעים בבנות משפחתם, הן שימוש טיפוסי בקריטריונים כביכול נטרליים באופן המנציח את אפליית הנשים. יש די ספרות הקובעת שגברים שהינם אלימים כלפי בנות זוגם "מקונטרים" ומתרגזים מכל דבר אפשרי שתעשה או לא תעשה האשה, ולמעשה אין כל קשר בין התנהגותה ובין האלימות נגדה. אם אכן שופטים מקבלים "פרובוקציות" כאלה כסיבה להקלה בעונש, הם מספקים לגיטימציה רשמית להמשך האלימות נגד נשים. גם בקשת הנשים להקל עם בני זוגם האלימים נובעת לעתים קרובות מפחדן מפניו או מחששן לקיומן הכלכלי – ובשני המקרים הפתרון איננו ענישה מקלה אלא ראוי היה למצוא דרכים להוציא אותן נשים ממעגל האלימות.

בנוסף, למרות שאיננו מקבלות את הסיבות האלה כהצדקה להקלה בעונש, פשוט אין אמת בטענתו של פרופ' רהב כאילו "עצם האפשרות שקיימים גורמים כאלה כלל לא הועלתה" על ידנו. התייחסנו במפורש לטיעונים מסוג זה (עמ' 79): "אמנם נטען שהסיבה לעונשים הקלים יותר בגין עבירות בתוך המשפחה היא שהשופטים אינם רוצים לפרק את המשפחה לתקופה ממושכת, ועליהם לשקול את גורם ההרתעה כנגד הגורם של טובת המשפחה, אך מדיניות סלחנית זו אינה מגנה על הקורבנות של אותה בגידה כפולה הכרוכה באלימות דווקא מצד בן משפחה". וכו'. אין זו הפעם היחידה שפרופ' רהב מעלה טיעונים לא מבוססים על דברים שכביכול אמרנו או חסרנו. נתייחס בהמשך רק למעט מן המקרים בהם נוקט פרופ' רהב בשיטה זו.

מערכות אחרות כמקור לאפליה

פרופ' רהב טוען שהיחס של בתי המשפט לנאשמים עשוי להיות מושפע מן הטיפול של גורמים אחרים כגון המשטרה או הפרקליטות, וכי היה עלינו להתייחס לכך. אך, למרות שיש עניין במחקרים של מערכות אחרות, לא זה היה מחקרנו. בדקנו רק את הטיפול בתוך בתי המשפט – והרחבנו ביותר את סוג הבדיקות בתוך מערכת זו – לא רק של נאשמים, אלא של כל המשתתפים במשפט, ועל ידי תצפיות בתוך אולמות המשפט וניתוח טקסטים של פסקי דין.

אולם, גם לא ברורה כלל הרלבנטיות של הטענה של פרופ' רהב: נניח שהיה אכן מוכח (ולא היא) שנשים מופלות דווקא לטובה על ידי המשטרה. האם היה בכך הצדקה לאפליית נשים לרעה בבית המשפט? האם הטענה היא, שלא רק שקיימת אולי הקלה עם נשים עברייניות על ידי המשטרה, אלא ש: 1. השופטים מודעים לה. 2. השופטים ככוונה מפלים נשים לרעה בבית המשפט בגלל זה. 3. שניתן להצדיק מדיניות כזו? איזו הצדקה יכלה להיות להחמרה יתרה עם אותן נשים שלבסוף הובאו בפני הערכאות, בגלל שכביכול נשים אחרות לא הובאו למשפט? בכל אופן, כל הדיון הזה אין מקומו במחקר כשלנו, שהתמקד בנעשה בבתי המשפט בפועל.

גם כאן ניכר שתפיסתו הצרה של פרופ' רהב מהי אפליה על בסיס מגדר היא שביסוד טענותיו לגבי המדגם במחקרנו. הוא אומר ש"אילו הייתי מתבקש לערוך מחקר על ענישת נשים בהשוואה לענישת גברים", הוא היה בוחר בכל העבירות כולן שהגיעו בפני ביהמ"ש בתקופה מסוימת. כפי שנאמר, היחס השונה לנאשמים ונאשמות היה רק אחד מהסימנים לאפליה שבדקנו, ומיעוט נשים נאשמות בעבירות שבדקנו⁶ איננו מצדיק התעלמות מדיון בעבירות אלה. בנוסף, קשה מאוד להשוות עונשים בעבירות של פגיעה בגוף לעומת עבירות של פגיעה ברכוש - אפילו במקרים בהם העונש הקבוע בחוק דומה, ולכן בעייתי לנתח את כל סוגי העבירות יחד.

יתר על כן, קיימות סיבות חשובות דווקא להתמקד בעבירות אלימות חמורות. המדגם כולל את כל העבירות החמורות נגד הגוף, נגד החיים ועבירות המין (כ-27 עבירות). שעונשם המכסימלי בחוק הוא 5 שנים ומעלה. בחירה זו נבעה מהרצון לבדוק את המערכת המשפטית דווקא בתיפקודה הטוב ביותר. סביר להניח שבערכאות המשפט הגבוהות יותר ובעבירות החמורות יותר, כל המערכת תהיה זהירה ותישמר יותר מפני אפליה. אנו מאמינים שאם קיימת אפליה בערכאות הגבוהות ובעבירות החמורות, אזי סביר שנמצא אפליה גם בערכאות הנמוכות ובעבירות קלות יותר. לא ניתן לטעון שהתמונה המתקבלת אינה אופיינית למערכת רק משום שלא נכללו במדגם כל העבירות בחוק העונשין, משום שהממצאים אכן אופייניים לטיפול המערכת בעבירות האלימות הקשות.

שני מדדים להשוואת ענישה

הצגנו במחקר שני מדדים להשוואת הענישה בעבירות השונות לגבי המשתתפים השונים: משך המאסר הממוצע שהוטל, והשיעור היחסי של העונש שהוטל מן העונש המכסימלי בחוק. תוספת הממד השני איפשר להשוות את חומרת הענישה בעבירות שונות. אומר פרופ' רהב: "המחברות עוברות אז לחישוב העונשים כאחוז מהמקסימום... צורמת לי מאוד העובדה שברגע שקריטריון אחד לא נתן תוצאות רצויות עברו לקריטריון אחר." אין לנו מילים, מלבד ההפניה לספר עצמו. המקרים היחידים בהם לא הצגנו טבלאות עם שני המדדים היו כאשר ציינו במפורש שהתוצאות דומות לפי שני המדדים ולכן הוצגה רק טבלה אחת.

6 אכן הזהרנו את הקוראים בניתוחים שעסקו בנשים נאשמות, שהמספר הקטן שלהן לא איפשר הכללה על סמך הנתונים. למשל בעמ' 60, בדיון על אחוזי הזיכויים וההרשעות, אנו אומרות: "אף שבמספרים כה קטנים שינוי במקרה אחד או שניים עלול לשנות את התוצאות ועל כן עלינו להיות זהירים בפרשנותנו".

במקומות אחדים טוען פרופ' רהב שאנו עושות שימוש שגוי בנתונים – ולא היא. לדוגמה: הביקורת של פרופ' רהב על ממצאנו בעניין ענישת העבריינים המורשעים. הוא תוקף את שיטת החישוב שלנו בכך שזה "מעלה את החשד שעבריינים שלא הוטל עליהם עונש מאסר נמנו גם בחישוב משך המאסר הממוצע". מדוע יש כאן "חשד"? ברור שכך נערך החישוב. אדם מורשע בעבירת אלימות חמורה, ובכל זאת ביהמ"ש מטיל עליו 0 חודשי מאסר. פרופ' רהב מציע להשמיט נתון זה מכלל הנתונים לצורך חישוב אורך המאסר הממוצע שהוטל על מורשעים באותה עבירה. לעניות דעתנו, דווקא הדרך שהוא מציע היתה מטה את הממצאים. אי הטלת עונש מאסר בפועל על עבריו מורשע בעבירות האלימות הקשות ביותר הכלולות במדגם שלנו חייב לבוא לידי ביטוי בהצגת התוצאות.

אפליית עורכות דין

פרופ' רהב מתייחס למסקנות שהסקנו מהממצאים לגבי האפליה נגד נשים עורכות דין, וטענתו היא שהיינו צריכות לקחת בחשבון גם את הגיל והוותק של עורכי הדין והשופטים (לכל עבירה ולגבי נאשמים ונאשמות). הוא אומר: "אני נוטה לחשוד שעורכי דין (גברים) מרבים יותר לייצג את התביעה במקרים חמורים יותר." אילו זה היה נכון, היתה בכך עדות לאפליית נשים בתוך הפרקליטות עצמה. אך בכל אופן, ברור לפרופ' רהב שאילו המדגם חולק כך לעוד ועוד קטגוריות משנה, היו נותרים מקרים מעטים מדי בכל קטגוריה מכדי לאפשר ניתוח אמין. במקום אחד מציע פרופ' רהב "צמצום מספר הנושאים" אך במקביל הוא מציע כאן הרחבת הקריטריונים באופן לא מציאותי.

ענישה של כל שופט ספציפי

במחקרנו השוונו את הענישה של שופט יחיד לעומת שופטת יחידה, וכן את הענישה של הרכב שכלל שופטת לעומת הרכב שכלל רק שופטים. טוען פרופ' רהב שהיה עלינו לחשב את הענישה הממוצעת של כל שופט ספציפי. לא ברור מדוע השיטה המוצעת על ידו עדיפה על פני זו שננקטה. לפי מיטב ידיעתנו, כל המחקרים שבדקו את תוצאות המשפט הפלילי לפי מין השופטים הלכו בדרך בה הלכנו אנו, ולא בכדי (למשל מייארס וטאלאריקו, 1987 ; ספון, 1990).⁷ שיטה זו מאפשרת להשוות את הענישה של שופטים ושופטות בעבירות השונות וכן לבדוק את ההבדל

⁷ Myers, M. and Talarico, S. *The Social Context of Criminal Sentencing* (New York: Springer Verlag, 1987); Spohn, C. "Decision Making in Sexual Assault Cases: Do Black and Female Judges Make a Difference?", *3 Women and Criminal Justice* (1990) 83-105.

מאז מחקרנו, נערכו מחקרים אחדים נוספים על שופטים נשים וגברים, וגם בהם שיטת החישוב היא כשיטה שלנו במחקר זה, למשל

Steffensmeier, D. and Herbert, C., *Women and Men Policymakers: Does the Judge's Gender Affect the Sentencing of Criminal Defendants* (1164-1196) 77(3) pp. *Social Forces* (1999).

בענישה כאשר ישנה שופטת בהרכב השופטים לעומת הרכב ללא שופטות. השוואה זו הניבה תוצאות מעניינות שלא היו מתגלות לפי שיטת החישוב שמציע פרופ' רהב.

דרכי פניה לשופטים ולשופטות

טענתו של פרופ' רהב היא, שהצגנו את הממצאים על דרכי הפניה לשופטים ולשופטות בצורה מטעה, וכשהוא מסכם את הנתונים בטבלאות הוא מגיע למסקנה שלא היה למעשה כל הבדל בדרכי הפניה לשופטות לעומת שופטים. למרבה הצער, פרופ' רהב לא הבין את ההבחנה העיקרית שלנו בין דרכי הפניה השונים לשופטים, ולכן טעה בחישוביו. כפי שפורט בספר (עמ' 164), ישנה פניה בכינויים שהם ייחודיים לבית המשפט ושמביעים כפיפות ("כבוד ביהמ"ש", "בית המשפט", "כבודו", "כבודו") - לעומת דרכי פניה שהינם פורמליים, אולם סימטריים לשני הכיוונים, כלומר כך פונים עורכי הדין לשופטים אך כך גם פונים השופטים לעורכי הדין ("אדוני", "גבירתי"). פרופ' רהב בטעות כלל בקבוצה אחת את הפניה "כבודו/ה" עם הפניה "אדוני/גבירתי". טעות זו היא ביסוד טענתו של פרופ' רהב כאילו הממצא שהצגנו אינו אלא השערה בלתי מבוססת. אכן היה ההבדל משמעותי בדרכי הפניה לשופטים ולשופטות - 30% כינויי כבוד לשופטים לעומת 14% לשופטות.

זיכויים בביהמ"ש העליון

לא ברור מה מטרתו של פרופ' רהב בהתייחסו לניתוח שלנו על אותם 12 מקרים בודדים (מתוך 564) בהם ביהמ"ש העליון זיכה את הנאשם בערעור. למרות שהתייחסנו לעובדה שכל 12 הנאשמים שזוכו היו גברים⁸, הוספנו ש"אין זה מפתיע שאפילו לא אחת מתוך 19 הנשים הנאשמות שערערו זוכתה" (עמ' 144). הטעם שהבאנו לכך הוא, שבמספר קטן כל כך של נשים נאשמות, לא יכולנו לצפות למצוא אשה בין אלה שזוכו בערעור. אם כן, מה ראה פרופ' רהב להרבות חישובים מורכבים כביכול של אחוזים כדי להוכיח את מה שנאמר במפורש על ידינו? מטרתנו בדיון באותם 12 נאשמים שזוכו היתה להתעמק בפסקי דין אלה בבדיקה איכותנית, שהתמקדה בדרך תיאור הקורבן על ידי בית המשפט. לא היתה כל כוונה לבצע השוואת שכיחויות סטטיסטית, כפי שמציע פרופ' רהב - היודע שלא ניתן כלל לקבל ממצאים כמותיים אמינים במספר כה קטן של מקרים.

מקורות מידע

פרופ' רהב טוען שהיינו צריכות להשתמש במחקרים על קורבנות במקום להסתמך על מקורות משניים, כמקור לנתונים על היקף תופעת עבירות המין בארץ ובעולם. הוא אף טוען שהמקורות המשניים בהם השתמשנו לא היו נכונים. אך המציאות היא אחרת: לגבי הנתונים בארה"ב התבססנו על ספר נודע ומקובל על משפטי אונס⁹ שפורסם ע"י דפוס אוניברסיטת שיקגו. בספר זה, שפרופ' רהב מודה שאינו מכירו, הובאו נתונים על אותו סוג של "סקרי קרבנות" שפרופ' רהב

8 פרופ' רהב טעה כאשר התייחס ל-10 מקרים מתוך 12. מדובר ב 12 נאשמים ב 10 פסקי דין מתוך 564 נאשמים (עמ' 144);

9 G. Matoesian *Reproducing Rape* (Chicago, 1993)

מציע להסתמך עליהם - וזאת לאורך שנים ובמספר גדול של מדינות. אנו ציינו את הנתונים לתקופת המחקר שלנו, וגם הבאנו, כמובן, נתונים לאותה תקופה מהמרכז הישראלי למניעת תקיפה מינית. בצדק אומר פרופ' רהב שהנתונים מישראל שונים מהנתונים בארה"ב, משום שב ישראל הנתונים כוללים רק את אלה שדיווחו על הפגיעה למרכזי הסיוע, בעוד בארה"ב כוללים גם אלה שלא דיווחו לאף גורם. אך משני מערכות הנתונים עולה מה שרצינו להציג, והוא שבשתי הארצות נמצא שאונס היא עבירה בת-דיווח עצום. לא ברור מה מקומה של ההערה של פרופ' רהב בהקשר זה: "האם לא עלה על דעתם האפשרות שהנתונים... שפורסם במדינה אחרת ובתקופה אחרת אולי אינם תואמים את המציאות בארץ היום...". התשובה: עלה על דעתנו, ואף הובאו הנתונים הנכונים גם מישראל וגם מארה"ב, והתקופה היא בכל זאת התקופה הרלבנטית למחקר. יש מקום לתמוה על השאלה ועל דרך ניסוחה.

רקע תאורטי וסקירה ספרותית

שלוש טענות עולות מדברי פרופ' רהב על הרקע התאורטי והספרותי למחקר: 1. הסקירה הספרותית אינה מציגה את הידע בנושא; 2. הסקירה היא ארוכה מדי; 3. הסקירה היא סלקטיבית מטעמים אידיאולוגיים. אלה האשמות חמורות ביותר, ואין להן כל יסוד.

1. תמיהה קשה יש לתמוה על הערתו של פרופ' רהב כאילו לא הצגנו בפני הקורא את המחקרים העדכניים בנושא מגדר ומשפט בארץ ובעולם. הביבליוגרפיה הרחבה של הספר כוללת יותר ממאתיים מקורות, וביניהם 33 פרסומים בעברית ו-138 באנגלית - מלבד דיווחים על תוצאות מחקרם של 15 צוותי מחקר ממדינות ארה"ב. למעשה, טענתו של פרופ' רהב מתבססת רק על אופן התייחסותנו לשני מחקרים ספציפיים שהוא מאזכר.

פרופ' רהב טוען שלא התייחסנו די או נכונה (לדעתו) למחקרה של שטיינברג (1995)¹⁰ על הטיפול בנערות עברייניות במערכת הצדק, ולמחקרה של מרקובסקי (1978)¹¹ על תגובות שופטים למקרים היפותטיים על נאשמים ונאשמות וניתוח מוגבל של סטטיסטיקה משפטית. אילו, אכן, היתה מטרתנו לחקור רק את הטיפול המשפטי בנשים וגברים עבריינים, יתכן שהיינו מקדישות מקום גדול יותר לעבודתה של שטיינברג מעבר לשני המקומות בהן התייחסנו אליה (בעמ' 18 ו-59). לא היה צורך להתייחס לעבודתה של מרקובסקי, משום שהיא כבר מיושנת, וקיימים מחקרים עדכניים יותר שנערכו בארצות שונות בנושא נאשמים ומגדר - ואשר לשבעה מהם התייחסנו בספר¹².

10 שטיינברג, עודדה נערות עברייניות בישראל-דפוסי עברייניות ודפוסי ענישה (חיבור לשם קבלת תואר לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 1995).

11 מרקובסקי, רחל עברייניות נשים וענישתן (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת ת"א, 1978).
למשל: 12

Julian, F.H. "Gender and Crime: Different Sex, Different Treatment?" *Female Criminality: The State of the Art* (Culliver, C.C. (ed), New York: Garland Publishing Co., 1993) pp. 343-362 ;
Steffensmeier, D., Kramer, J. and Streifel, C. (1993) "Gender and Imprisonment Decisions" *Criminology* 31 (1993) 411-477. ; Young, A. "Femininity on Trial: Criminality and Clarke" *Studies in Law, Politics and Society* 13 (1993) 55-68

2. אף קיימת סתירה בין טענתו של פרופ' רהב על מיעוט הצגת הידע שנאסף בנושא, ובין טענתו האחרת כאילו הסקירה הספרותית שלנו היא ארוכה מדי ותופסת "חלק ניכר" מהספר. לאמיתו של דבר, סקירת הספרות והמחקרים שהבאנו תופסת רק כ-10% מן הספר, למרות היקפה.

3. לדעתנו אין להכביר מלים מדוע במחקר הבא לבדוק אפליית נשים בבתי המשפט מובאת סקירה של התיאוריות הפמיניסטיות בנושא. כמובן שבנוסף לכך הבאנו תמונה שלמה של הידע הקשור לאפליית נשים בבתי המשפט, בין אם נערך בידי חוקרים נשים או גברים, פמיניסטים או לא, על ידי סוציולוגים, קרימינולוגים, משפטנים וכו'.¹³ אם בהערתו על ה"סלקטיביות" כביכול שלנו מתכוון פרופ' רהב שלא נכללו מחקרים על השלבים הקודמים להליך המשפטי או על מכלול הגורמים החברתיים הקשורים אולי לעבריינות נשים (כגון השכלה, מספר הילדים במשפחה וכדומה) – הרי שסקירה זו אין מקומה במחקר שלנו אלא, אולי, במחקר שפרופ' רהב חוזר ומזכיר שהיה רוצה לערוך.

יש להעיר עוד הערה לגבי עבודתם של צוותי המשימה שבדקו את הנושא של אפליית נשים בבתי המשפט ברחבי העולם המערבי – ושתוצאותיהם קיבלו הכרה בעולם: טענתו של פרופ' רהב כאילו אלה אינם "מחקרים" קשורה לכך שממצאיהם היו על תפיסות המשתתפים במשפט ולא ממצאים מתוך פסקי דין. אולם, יש ערך רב למחקרים אלה וממצאיהם, גם אם הם שונים מהאג'נדה המחקרית של פרופ' רהב.

סוף דבר

אנו מודות: במחקר שלנו על אפליית נשים בבתי המשפט, לא ערכנו את המחקר שפרופ' רהב היה מעדיף לערוך, לא אימצנו גישות מיושנות להגדרת "אפליה", לא צמצמנו את המושג של "אפליה" להשוואה בין נאשמים ונאשמות, וכן התמקדנו בנושא המגדר לעומת גורמים אחרים. כל יתר הביקורת של פרופ' רהב, על חישובים כביכול לא נכונים, מקורות מידע שלא הכיר אך טען שלא אמינים, או שימוש לקוי לטענתו בנתונים, נובע במקרה הטוב מטעויות או מחוסר הבנה. יש רק להצטער על כך.

13 וזה בניגוד להעדר תשתית תיאורטית או אסמכתאות מצד פרופ' רהב שמרבה להסתמך על תחושות וחשדות.